

Kult svetog Benedikta Nursijskog kod pravoslavnih Slovena

U istoriji svetske književnosti retko se može posmatrati postanak jedne određene književnosti, formiranje njenih osnova i postepeno, ravnomerno širenje književnog sistema. Na sreću, takva je situacija sa crkvenoslovenskom književnošću: proučavanjem toka njenog formiranja i razvoja vidimo da je ona rođena *s Božijom pomoći* u konkretnim istorijskim uslovima, kao rezultat individualnog kreativnog čina svetih ravnoapostolnih Metodija i Jirila, a koja se zatim uvrstila i potom razvijala zahvaljujući revnosti njihovih vernih učenika i nastavljača u slovenskom svetu i izvan njega - u Grčkoj, Svetoj zemlji, Rumuniji, Mađarskoj, Albaniji. Sličan proces rađanja nove književnosti se može posmatrati, u svedenoj formi, kroz aktivnost sv. Stefana Permskog u drugoj polovini XIV veka.

Poznato je da sistem crkvenoslovenske književnosti može biti predstavljen kao piramida, po principu unutrašnje hijerarhije, podjednako u odnosu na takozvana originalna dela, kao i u odnosu na prevode i kompilacije.

Iz toga proizilazi da pojavljivanje jednog određenog književnog dela jeste kulturno značajno budući da svedoči o spoznaji postojanja jednog neupraćenog mesta u književnom sistemu i o neophodnosti da se ono popuni. U početnom periodu književnosti nema mesta za izlivena dela, za dela koja su rezultat konjunkturnih uslova. Svakom kulturnom činu, a stoga i književnom starije epohe, treba dati tumačenje u njegovoj celokupnosti, a to je, možda, omogućiti pronalaženje izlaza iz jirilo-metodijevskog čorsokaka.

Grupi još nedovoljno ispitanih činjenica, kojima je potrebno detaljnije tumačenje, pripadaju, između ostalog, i bogoslužbene pameti svetitelja zapadnog porekla u vizantijsko-slovenskom kalendaru¹. To pitanje je već bilo dotaknuto u slovenskoj naučnoj literaturi;

¹E. Follieri, *Santi occidentali nell'innografia bizantina*, u: *Atti del Convegno internazionale sul tema: L'Oriente Cristiano nella storia della civiltà*, Roma 1964, 251-271; ista, *Il culto dei santi nell'Italia greca*, u: *La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo. Atti del Convegno storico interecclesiale* (Bari, 30 apr.-4 magg. 1969), Padova 1973, *Italia sacra. Studi e documenti di storia ecclesiastica* 21, tom II, 561-576; Ch. Hannick, *Die griechische Überlieferung und ihre Verbreitung bei den Slaven im Mittelalter*, „Slovo“ 24 (1974), 41-57; C.N. Triantafyllou, *Monaci greci dell'Italia meridionale rifugiati a Patraso nel IX secolo*, *La chiesa greca...* III, 1085-1094; E. Theodorou, *Rapporti e contatti greco-italiani su questioni liturgiche intorno al IX secolo*, ibidem, I, 257-270; X. Миклас, М. Шнитер, *Имена и дати – предварителни резултати от изследването на т. нар. “западен фонд” в славянските месецослови*, u: *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишнината творческа дейност на проф. Д. Петканова*, София 1998, 27-36; M. Schnitter, H. Miklas, *Kyryllomethodianische Miscellen Westliche Einträge in den ältesten kirchenslavischen Kalendarien*, u: *Festschrift für Klaus Trost zum 65. Geburtstag*, München 1999, 259-288; K.

svojevremeno mu je A. Sobolevskij posvetio veliku pa`nju². I pitanje odnosa izme|u staro-~e{ke i staro-ruske knji`evnosti dobro je prou~eno, naro~ito ono koje se odnosi na bogoslu`benu pamet ~e{kih svetaca na slovenskom Istoku³.

Tako je, govore}i o kultu svetaca zapadnog porekla, mogu}e razlikovati dve osnovne grupe, a to su: a) zajedni~ki sveci , odnosno oni koje je Carigradska crkva uvrstila me|u svece i oni koji su u{li u crkvenoslovenske liturgijske knjige iz gr~kih originala, nezavisno od teritorije na kojoj su ro|eni ili su delovali ili umrli⁴;

b) lokalni sveci, odnosno oni koje su pomesne Crkve uvrstile me|u svece, kao rezultat odre|enih istorijskih kontakata izme|u svetaca i Crkava; ponekad se, valjda, radi samo o pojedinim filijacijama tekstova i preno{enju imena/naziva bez preno{enja kultova⁵.

Na taj na~in kult svetaca se stvarao i automatski, kao sastavni deo usvojenog obreda, i spontano, oko kulturnog objekta, uglavnom oko svetih mo{tiju i ~udotvornih ikona. Ponekad je kult prve vrste, zahvaljuju}i svojoj konkretizaciji u objektu kulta, postajao u isto vreme i lokalni. Prou~avanje svih rukopisa i starih {tampanih knjiga koji sadr`e podatke o kalendaru i samih kalendara i pore|enje istih s gr~kim i latinskim kalendarim materijalom je zadatak od velikog zna~aja, utoliko {to i delimi~ne informacije o crkvenoslovenskom kalendaru na koje nailazimo u delima savremenih slavista, dovode do bitnih zaklju~aka za datiranje i lokalizaciju (makar relativnu) spomenika, filijaciju tekstova itd.⁶

U isto vreme, op{irno i kompletno tuma~enje podataka o kalendaru nau~niku mo`e dati, iako ponekad sasvim neo~ekivano, zanimljive odgovore na neka pitanja iz verske i kulturne istorije Slovena, i to koncentrisane u prizmi naizgled bezna~ajnih bele`aka u kalendaru.

Tako je, izme|u ostalog, i kada je u pitanju sv. Benedikt iz Nursije.

Иванова, „Западни” светци в състава на староизводните чети-минеи (Предварителни бележки), у: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, обичуване*, [София] 2002, 349-369; О.В. Лосева, *Праздники западного происхождения в русских и южнославянских месяцесловах*, Вестник Московского Университета Сер. 8, История, 2/2002; ista, *Русские месяцесловы XI-XIV веков*, Москва 2001 (=Памятники исторической мысли) i literatura.

² A.I. Sobolevskij je objavio dosta tekstova koji se odnose na bogoslužbenu pamet “zapadnih” svetaca, vidi ponovljena izdanja i studije u knjizi F.W.Mareša, *An Antology of Church Slavonic of Western (Czech) Origin*, München 1979 (=Slavische Propyläen 127). Upor. F. Thomson, *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin into Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*, u: *Atti dell’VIII Congresso internazionale di studi sull’Alto Medioevo (3-6 novembre 1981)*, Spoleto 1983, 331-348.

³ Uporedi: E. Blahová, V. Konzal, (A. I. Rogov), *Staroslověnské legendy ~eského původu. Nejstarši kapitoly z dejin ~esko-ruských kulturních vztahů*, Praha 1976.

⁴ Na pr. papa Martin, +655, pamet 14.04, papa Stefan, +257, pamet 2.08, episkop Amvrosije Mediolanski, +397, pamet 7.12; mučenic: Agnija, +304, pamet 21.01, Nazarije, Gervazije, Protasije i Kelsij, +387, pamet 14.10 i mnogo drugih.

⁵ Na pr. ~e{ki sveci, sv. Antonije, rimljanin iz Novgoroda, sv. Merkurije iz Smolenska i drugi. U starim slovenskim kalendarima postoji grupa svetaca koji su ušli u našu pismenost neposredno iz latinskih izvora, na pr. Eulalija pod 10.12 ili Bonifatije pod 19.12, vidi Миклас, Шнитер, nav. delo, s. 28. Те pameti, kod Rusa zvane „латинствующие”, nisu poznate vizantijskoj hagiografiji.

⁶Brojni slavisti se, naro~ito u zadnje vreme, bave pitanjem drevnog hrišćanskog kalendara kao mestom susreta Zapada i Istoka (osim citiranih J. Vrana, E. Koceva, E. Dogramadžijeva, L. Venturini-Skomorohova, L. Moszynski, A. Atanasov i dr.). Svakako najimpozantniji je rad Olge Viktorovne Loseve (2001).

Sv. Benedikt ulazi u isto~nu kulturu, kao {to znamo, onda kada je papa Zaharije, poslednji Grk na papskom prestolu, preveo sa latinskog na gr~ki sve ~etiri knjige *Beseda* sv. pape Grigorija Dvojeslova, odnosno posle perioda 741-752⁷. Ubrzo je druga knjiga, ba{ ona koja sadr`i @itije sv. Benedikta, postala samostalno delo⁸. Jedan deo *Beseda* u{ao je u XI veku u sastav *Taktikona* Nikona Crnogorca i *Sinagogē* Pavla Evergetina⁹, i naknadno u druge zbirke.

U slavu sv. Benedikta (kao i dosta velike grupe lokalnih svetaca koji su slavljani u vizantijskom delu Italije), bio je sastavljen obred sa punim sastavom liturgijskih tekstova, odnosno gorepomenuto @itije i *slu`ba*, koju je slo`io sv. Josif Pesnopisac. Sveti Josif (816.-886.) je kao Italo-Grk sa Sicilije, zajedno s drugim piscima, `eleo da ispravi taj *italijanski* nedostatak u vizantijskoj hagiografiji¹⁰. Interesantno je da papa Grigorije Dvojeslov, koji je u`ivao veliki autoritet na Istoku kao autor *Beseda (Dijaloga)* i *Beseda na Jevan/elje*, a i kao eventualni autor *Liturgije Preosve`jenih Darova*¹¹, nije dobio sopstvenu vizantijsku *slu`bu*. Gr~ka *slu`ba* sv. Grigoriju Dvojeslovu bila je sastavljena kasnije (u XI veku), i to najverovatnije u italo-gr~koj sredini¹². U istoj sredini nastala je druga gr~ka *slu`ba* u ~ast sv.

⁷ *Sancti Gregorii Papae Dialogorum libri IV, de vita et miraculis patrum italicorum et de aeternitate animarum*, Migne, PL 77, Parisiis 1896; grčki prevod sa rukopisa Vaticano greco 1666, sa 800 godine, izdanja: Rim 1591, Pariz 1605, 1619, 1640; 1675; 1705; Antwerpen 1615; Venecija 1744; vidi U. Moricca, *Gregorii Magni Dialogi libri IV* [=Fonti per la storia italiana LVII], Roma 1924; A. De Vogué, *Grégoire le Grand, Dialogues*, Paris 1979; D. Dufner, *Die Dialoge Gregors des Großen im Wandel der Zeiten und Sprachen*, Padova 1968; C. Diddi, *I Dialogi di Gregorio Magno nella versione antico-slava*, Salerno 2000; E. Follieri, *Il culto...568-569*.

⁸ *S. P. Benedictus, monachorum omnium occidentalium caput et sospirator. Vita S. Benedicti (ex libro II Dialogorum S. Gregorii Magni excerpta)*, PL 66, Parisiis 1866, 125-204; I. Cozza-Luzi, *Historia S.P.N. Benedicti a S.S. Pontificibus Romanis Gregorio I descripta et Zacharia graece reddita*, Grottaferrata 1880; O. Heiming, *Ein Bios des heiligen Benedikt aus einem griechischen Menologium des 10. Jahrhunderts*, „Casinensia“ 1/1929, 55-66; E. Lanne, *L'interprétation palamite de la vision de saint Benoit*, u: *Millénaire du Mont Athos 963-1963. Etudes et Mélanges*, II, Chevetogne 1965, 21-47.

⁹ Ch. Hannick, op. cit., 53-54; G. Birkffellner, *Paulos Euergetinos und die dritte kirchenslavische Übersetzung der Dialoge Gregors des Grossen*, „Slovo“ 28/1978., 47-55.

¹⁰ C. Emereau, *Hymnographi byzantini*, „Echos d'Orient“ 23/1924, 276-282; E. Follieri, *Santi...266-267*, fusnota 122; Ista, *Initia hymnorum Ecclesiae graece*, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, tom V, pars 2 (1966), Index, 59; E. Theodorou, *Rapporti...*, 258-259; I Duj~ev, *Riflessi della religiosità italo-greca nel mondo slavo ortodosso*, u: *La chiesa greca*, t. I, 199; A. Fytrakis, *L'opera innografica di Giuseppe il Siculo (giudizi e osservazioni)*, isto, t. II, 523-551. E. Folieri s pravom podvla~i da ju`noitalijanski sveci, kao i oni sa Sicilije, u liturgijskom smislu nemaju zapadno poreklo, za razliku od svetaca iz centralne i severne Italije, [panije i Afrike. Ba{ u tom periodu u kalendar Carigradske crkve ulazi jedna velika grupa svetaca, kao {to su na pr. afri~ki mu~enici Pavle, njegova sestra Julija i drugi (4.03), papa Ipolit, +269, pamet 30.01, s drugim mu~enicima (30.01), papa Silvestar, ~ije su se mošti nalazile, po svedo~enju jednog ruskog hodo~asnika, Antonija iz Novgoroda, 1200. godine u Svetoj Sofiji u Carigradu (2.01), i mnogi drugi sveci. Isto podvla~e i Miklas – Šniter, kad kažu o italijским i o severnim svecima, nav. delo, s. 28. Rezultati njihovih proučavanja stavljaju pod sumnju uticaj mesecoslova sv. Josifa na carigradski kalendar (opet tam, s. 30); ipak nije stvar samo u mesecoslovu, a u celoj liturgičkoj praksi prebeglih Italogrka.

¹¹ Uporedi: С.В. Булгаков, *Настольная книга для священно-церковно-служителей*, Харьков 1900, 110, 702-705, naro~ito fusnota na str.704.

¹² E. Folieri, *Il culto...569; Santi...269*, fusnota 137. Ova služba nije bila prevedena na staroslovenski. Ipak, barem u dva rukopisa četji-mineja pod datumom postoji prevod žitija velikog rimskog pape: u najstarijem ćirilskom rukopisu – Suprasalskom zborniku (pod 11.03) i u dečanskom rukopisu iz polovine XIV veka (Deč 95, pod 8.03), v. К. Иванова, nav. delo. U istočnim kalendarima pamet sv. Grigorija Dvojeslova obično dolazi pod 13.03, ali ponekad i 12.03.

Benedikta; njen autor je Nil Rosanski, osnivač učenog manastira Grottaferrata u blizini Rima (1004)¹³.

Neophodno je zapaziti da je Vizantijska crkva ustanovila bogoslužbeno pamet sv. Benediktu 14. marta, iako je ovaj svetac na Zapadu uvek - do vatikanske reforme kalendara, kad je prebačen na dan 11. jula - bio slavljen 21. marta. I u grčkoj Italiji su se pridržavali carigradskog kalendara, razlikovavši se od njega samo po tome što su bili dodati lokalni sveci, bez ikakvog uticaja latinskog obreda i kalendara¹⁴. Vredna je pažnja činjenica da je posle svoje posete Montekasinu, Nil Rosanski uveo u kalendar svog manastira promenu koja je usaglasila proslavu sv. Benedikta sa onom u montekasinskoj lavri, odnosno sa onom koja je bila zajednička na celom latinskom Zapadu.

Tako je vizantijska književnost iz vremena formiranja staroslovenske književnosti (druga polovina IX - početak X veka), mogla ponuditi staroslovenskim prevodiocima:

- 1) život sv. Benedikta, u sastavu Beseda/Dijaloga Grigorija Dvojeslova u prevodu Zaharija, rimskih papa;
- 2) skraćeno život (sinaksar, prolog) u liturgijskim knjigama;
- 3) službu u životu svetitelja, koju je sačinio sv. Josif Pesnopisac;
- 4) pominjanje sv. Benedikta u asketskoj književnosti (patericima).

Tvorci crkvenoslovenske književnosti imali su i mogućnost da koriste latinski original II knjige *Beseda* i latinski tekst ustava sv. Benedikta - *Regula*. Malo kasnije se *Regula* (tačnije jedan njen deo) pojavio i na grčkom, što je bio jedan od rezultata rada amalfitanskih benediktinaca koji su krajem X veka (985.-1000.) osnovali Bogorodičin manastir (skit) blizu Lavre sv. Atanasija na Svetoj Gori Atonskoj¹⁵.

Crkvenoslovenska književnost najstarijeg perioda iskoristila je sve mogućnosti koje su joj se nudile za formiranje hagiološkog ciklusa posvećenog sv. Benediktu. Vizantijska dela (osim dela

¹³O. Rousseau, *La visite de Nil de Rossano au Mont-Casin, La chiesa...* t. III, 1111-1137; cfr. S. Borsari, *Il monachesimo bizantino nella Sicilia e nell'Italia meridionale prenormanne*, Napoli 1963; B. Cappelli, *Il monachesimo basiliano ai confini calabro-lucani. Studi e ricerche*, Napoli 1963. Novo izdanje službe: *Ufficiature Greche in onore di S. Benedetto*, autor uvoda O. Raguez, XV Centenario della nascita di San Benedetto (480-1980), Abbazia della Novalesa 1980; upor. *S. Benedetto e l'Oriente cristiano. Atti del Simposio tenuto all'abbazia della Novalesa* (19-23 maggio 1980), Novalesa 1981.

¹⁴Treba ipak zabeležiti da postoji mišljenje da je tako zvana "liturgija sv. Petra" bila sastavljena baš u italo-grčkoj sredini i odatle je prešla kod Slovena, upor. E. Theodorou, *Rapporti ...*, 266-268. Pojavila se čak pretpostavka da je i autor Konstantinovog žitija bio Italijan iz Rima, a ne Vizantinac, vidi: I. Ševčenko, *Constantine-Cyril, Apostle of the Slavs, as « Bibliothecary », or how Byzantine was the Author of Constantine's Vita*, u: *Festschrift in Honor János M. Bak*, eds. B. Nagy, M. Sebök, Budapest 1999, 214-221.

¹⁵S.G. Mercati, *Escerto greco della Regola di S. Benedetto in un codice del Monte Athos*, "Benedictina" 1/1937, 191-196; H.G. Beck, *Die Benediktinerregel auf den Athos*, "Byzantinische Zeitschrift" 44/1951, 21-26; L. Leroy, *S. Athanase l'Athonite et la Règle de S. Benoît*, "Revue d'ascétique et de mystique" 29/1953, 108-122; A. Pertusi, *Monasteri e monaci italiani all'Athos nell'alto medioevo*, u: *Le Millénaire du Mont Athos*, op. cit., I, 234-237; Isti, *Rapporti tra il monachesimo italo-greco ed il monachesimo bizantino nell'alto medioevo*, u: *La chiesa...*, II, 494-495.

Nila Rosanskog), bila su svakako prevedena još u periodu formiranja osnova crkvenoslovenske književnosti u IX-X veku.

U tom liturgijsko-hagiografskom ciklusu¹⁶, najvećaja pa njena naučnica bila je posvećena drugoj knjizi *Beseda* koje su na slovenskom Istoku poznate pod imenom *Rimskij paterik*. Smatralo se čak da je autor *@itja sv. Metodija* u XV glavi mislio baš na *Besede* kad je spomenuo prevod *otaških knjiga*¹⁷. Ova pretpostavka, međutim, izaziva primedbe od strane pristalica drugih teorija¹⁸.

Crkvenoslovensko *@itije sv. Benedikta* došlo je do nas, kako izgleda, u najmanje tri različita prevoda:

- pun prevod A), urađen najverovatnije ne u Moravskoj, kako je tvrdio Mareš, već u Bugarskoj, ali odmah posle dolaska Metodijevih učenika, dakle krajem IX veka; prepisi tog prevoda se dele na dve grupe; prva, sa skraćenim tekstom, sastoji se od dva prepisa (Moskva, GIM, Sin 265 s 1. pol. XVI veka i Uvarov 202, s 1. pol. XVII veka); druga grupa ima više prepisa od polovine XVI do početka XVIII veka; u njoj se nalazi i tekst uključen u Velike Mineje četije metr. Makarija¹⁹, a isto tako i tekst koji je kritički izdao K. Diddi²⁰. Osim toga postoji i delimično sačuvan prevod u rukopisu štud 20, s kraja XIV veka koji sadrži iz II knjige glave 1, 2, 3, 8 (fragm.), 23, 24, 25, 37, 38 (fragm.) i odlomak 1. glave IV knjige;
- pun prevod B, iz 1. polovine XIV veka, sačuvan u oko 20 prepisa²¹
- prevod-kompilacija sa latinskog, zastupljen jedinim prepisom XIV. veka, srpske redakcije²²;

¹⁶ Ne poznajemo pohvalna slova sv. Benediktu, a crkvenoslovenski akatist u njegovu čast je napisan tek u naše doba, i to u katoličkoj sredini (*Акафист преподобному отцу нашему Венедикту, Нурсийскому чудотворцу*, Изд. Жизнь с Богом, Брюссель 1962).

¹⁷ Pretpostavku A.I.Sobolevskog, *Римский патрик в древнем церковно-славянском переводе* "Изборник Киевский" 24/1904, c. 28) podržavao je F.W. Mareš, *Welches griechische Paterikon wurde im IX. Jahrhundert ins Slavische übersezt?*, „Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften“ 109/1973, 205-221; Isti, *S. Gregorii Magni Dialogorum Libri I V - die „Bucher der Vater“ der Vita Methodii*, „Slovo“ 24/1974, 17-39.

¹⁸ Uporedi: G.Birkfellner, *Grgorius I. der Grosse und die slavischen „Paterika“ / Anmerkungen zu einer Theorie*, „Slovo“ 24/1974, 125-133; Id., *Das Romische Paterikon. Studien zur kirchenslavischen Überlieferung der Dialoge Gregors des Grossen mit einer Textedition*, Wien 1979.; Id., *Paulos Euergetinos...*, op.cit., 45-46.

¹⁹ *Великие Минеи Четьи (Успенский список) I.-II. марта*, изд. Э. Вайер, А. И. Шкурко, С.О. Шмидт, Weiher, Freiburg 1997

²⁰ *Патерик Римский*, nav. delo. U osnovu izdanja Diddi je stavio rukopis iz peterburške RNB, Pogodin 909 iz pol. XVI veka (knjiga II o Benediktu: l. 23v-52r. Taj tekst iz sinodalne kolekcije jeste osnova za analizu F.W. Mareša, po kome tekst predstavlja redakciju A prevoda urađenog još za vreme sv. Metodija. Po mišljenju G.Birkfellnera tekst je II redakcija, vidi G. Birkfellner, *Das römische Paterikon. Studien zur serbischen, bulgarischen und russischen Überlieferung der Dialoge Gregors des Großen mit einer Textedition*, I+II. (=Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XXVIII), Wien 1979; rec.: J. M. Reinhart, *Die „Dialoge“ Gregors des Großen in der kirchenslavischen Literatur (Bemerkungen anlässlich eines Buches von Gerhard Birkellner)*, Österreichische Osthefte 27(1984), 231-249; K. Иванова, „Западни“ светци..., 360 (za RNB, Gilferding 90, 2. pl. XVI v.).

²¹ V Mareš, *Anzeiger...*, 207-208, Birkfellner *Das römische Paterikon*, I, 45-53. Po Marešu to je B redakcija, po Birkfellneru je I. Uporedi: J.Vašica, J.Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů Národního Muzea v Praze*, Praha 1957, br. 114, s. 224-228 (IX F 15 ŠV); G. Birkfellner, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien 1975, br. II/35, s. 120. (Cod.Vind.Slav.22); Diddi, nav. dela.

- prevod kratkog, sinaksarnog (prolo`nog) `itija u prolozima i nekim ruskim minejima²³;
- delimi~an prevod (kod Diddija C), bugarski, XIV vek, 30 glava
- delimi~na upotreba teksta u Pandektima i Izmaragdu.

Ovu situaciju komentari{e jedan od najbolih poznavalaca slovenske tradicije Benediktovog ciklusa, K. Diddi:

Многочисленные и независимые друг от друга переводы на славянский язык, возникшие в разные времена и в далеких друг от друга литературных центрах, явно свидетельствуют о непрерывном успехе, которым данное произведение пользовалось на протяжении многих столетий, несмотря на чисто „латинский” характер [...] и на постепенное отдаление православной культуры от мира, находившегося под влиянием католической Церкви.²⁴

Osim toga, u staroj hrvatskoj knji`evnosti ~uvao se jedan prevod *Dijaloga* u jednom ~akavskom rukopisu iz 1513. godine, pisan latinicom, a ne glagoljicom. Domenico Cavalca iz Vikopizana je napravio italijansku verziju (*vulgarizacija*) ovog prevoda (1342., ed.1457)²⁵. Razli~it karakter ima tekst iz *Regule* sv. Benedikta pisan glagoljicom krajem XIV veka na ostrvu Pa{man. Arhai~nost jezika u ovom tekstu opravdava mi{ljenje da je *Regula* prevedena u XI-XII veku. To odgovara istorijskom trenutku prelaza slovenskih glagolja{a u benediktinski red, koji se odigrao u periodu procvata tog reda, posle Clunyjeve reforme i zavr{io se polovinom XIII veka²⁶.

Slovenski prevod slu`be koju je sastavio sv. Josif Pesnopisac u ~ast sv. Benedikta nije bio detaljnije prou~avan i za sada nismo u stanju re{i ni{ta preciznije o istoriji ovog prevoda, bez obzira {to je sudbina prevoda teksta @itija postala pril~no jasna. Trebalo bi uzeti u obzir i mogu}nost li~nog kontakta izme|u sv. Josifa i bra}e Jirila i Metodija u Solunu (od 831.) ili kasnije. To bi bio drugi aspekt susreta slovenskih apostola sa italo-gr~kom sredinom.

Slu`ba u ~ast sv. Benedikta u martovskim minejima (od kojih najstariji prepisi poti~u iz prve polovine XIV veka), sastoji se od tri stihire na ve~ernju (na Gospodi vozzvah) i jednog kanona. U tekstu se pominju mnogobrojna ~uda svetitelja iz @itija. Treba zapaziti da je u slu`bi podvu~ena uloga sv. Benedikta u mona{kom `ivotu (vd. stihiru II). U kanonu nalazimo da je

²² А.И. Соболевский, *Житие преп. Бенедикта Нурсийскаго по сербскому списку XIV века*, “Известия ОРЯС” 8/1903, кн.2, 121-137; F.W. Mare{, *An Anthology...*, 150-162; kod Diddija tip F (RNB, Gilferding 90).

²³ Kao primer dajem ovde vrlo zanimljiv ruski stihovni prolog za mart-avgust, sa po~etka XVI veka, u Papskom isto~nom institutu u Rimu, sign. Slavo 5 (415-2-17); v. A. D`urova i K. Stan~ev, *Описание славянских рукописей Папского Восточного института в Риме / Catalogo dei manoscritti slavi del Pontificio Istituto Orientale di Roma*, Ed. P.I.O., Roma 1997 [= *Orientalia Christiana Analecta* 255],. 22-25.

²⁴ К. Дидди, *Древнейший славянский перевод Dialogorum Libri IV: Опыт изучения*, u: *Патерик Римский. Диалоги Григория Великого в древнеславянском переводе*. Издание подготовлено К. Дидди. (= Памятники древней письменности. Исследования, тексты), Издательство Индрик, Москва 2001, s. II; upor. C. Diddi, *I Dialogi...*, nav. delo.

²⁵ J. Hamm, *Dijalozi Grgura Velikoga u prijevodu iz godine 1513*. (=Hrvatska proza Maruli}eva vremena 1, Stari Pisci Hrvatski knj. XXXVIII), JAZU, Zagreb 1978.

²⁶ E. Hercigonja, *Srednjovekovna knji`evnost*, Zagreb 1975, 126-130 (=Povijest hrvatske knji`evnosti knj. 2); I. Ostoji}, *Benediktinci glagolja{i*, “Slovo” 9-10/1960., 16-22, 25-27.

Svetitelj *itijem i iteqstvom* prizvao *k razumu spasiteqnomu stada (...)* mona{estvuju{~ih (pesan VI, tropar 2), *ogradu vodruziv monahom: ja`e prisno prebivajet ostenjajema molitvami bla`ennago* (VII, 2). I mo`da je najva`nji slede}i citat: *Tja mona{estvuju{~ih stada, toboju sobranna, dew voshvaljajut i no{~, posredi tjelo tvoje imu{~e* (IX,2).

Josifov kanon odaje utisak bliskosti duhovnim sinovima italijanskog svetitelja, ustisak jedinstva u mona{tvu (vidi u kanonu IV,3; VI,3; IX,1) ali kod njega suprotnost *mi: oni* postoji (stihira 2, i donekle kanon VII,2; IX,2). Takve suprotnosti gotovo nema u slu`bi Nila Rosanskog²⁷ (vidi stihiru 3 i 6 na ve~ernju), mada i on pokazuje razliku izme|u gr~ke i latinske tradicije kada upotrebljava izraze kao *svetlost Latina* (III,2), *slava Latina* (II,2; VII,2) ili kad govori da je Benedikt dao tipik za Montekasino (VIII,2), a on sam se pojavio na Zapadu (IX,3). S druge strane, zanimljivo je upore|enje Benedikta sa sv. Grigorijem Neokesarijskim (17.11), iako italijanski svetac nije bio izabran za episkopa, kakav je bio slu~aj sa Grigorijem.²⁸

Osim *@itija* i *Slu`be*, u crkvenoslovenskoj knji`evnosti mo`emo nai}i i na druge tekstove vezane za ime sv. Benedikta. To su *zbornici*, delom prolozi, kao na primer ruski prolog za septembar-februar (iz XIV veka) u Biblioteci Ruske Akademije Nauka u Sankt Peterburgu²⁹, gde za 1. februar, kao tre}u besedu nalazimo *Slovo o milostini svjatago Venedikta*. Takve besede se sre}u ~esto u asketskim i moralno-pou~nim zbornicima.³⁰

Slede}e pitanje koje ovde treba dotaknuti jeste pitanje koje se odnosi na izbor datuma. Nisu nam poznati razlozi zbog kojih bogoslu`bena pamet sv. Benedikta jeste odredjena za 14. mart; mogu}e je da su u Carigradu `eleli da pribli`e tu bogoslu`benu pamet onoj posve}enoj sv. Grigoriju Dvojeslovu (12.03 ili oko tog datuma), utoliko vi{e {to je 14./15. marta na Zapadu bogoslu`bena pamet pape Zaharija, koji na Istoku nije bio uvr{ten me|u svece. Najve}i broj pomena u kalendarima slovenskih rukopisa sla`e se sa carigradskom praksom i ako se bogoslu`bena pamet svetitelja obele`ava, ona se odnosi na 14. mart³¹.

²⁷ O. Rousseau, *La visite...*, op.cit., 1125. Ipak, ne mo`emo se slo`iti da « *le canon de Joseph est une sorte de commun, un passe-partout* » - umetni~ka vrednost vizantijsko-slovenskih slu`bi nije prava slika ~injenica iz *@itija*.

²⁸ Ali ima puno sli~nih elemenata me|u njima: slu}ba Grigoriju ga slavi kao *потребителя крпjenka безбожнаго злочестија; уставоположенника благочестија и учителя мудраго; подражате-ља апостолов, јако чудес самотворца; путевожда заблуждених и недугујууцих врача; податеља треб просјаишчим обильна, гонитеља демонов крпjenчајуша*. Ve} iz ovih citata se vidi uzorni karakter }itija neokesarijskog ~udotvorca koji je, iako veoma obrazovan, oti{ao u pustinju i tamo se molio i borio sa demonima (+oko 270.)

²⁹ Kolekcija F.A.Tolstoja, sign. 17.11.4; v. Н.Ю. Бубнов, О.П. Лихачева, В.Ф. Покровская, *Пергаменные рукописи БАН СССР. Описание русских и славянских рукописей XI-XVI веков*, Ленинград 1976, с. 140.

³⁰ К. Иванова, „*Западни*“ *светци...*, 360-361 ukazuje i na odlomak iz *}itija* u Lov~anskom sborniku iz 1355.

³¹ Treba zapaziti da najstariji spomenici crkvenoslovenske knji`evnosti (Ass, Ostr, Sav, Mir i drugi) ne ozna~avaju bogoslu`benu pamet sv. Benedekta, nema je i u studijskom ustavu. U Or{anskom jevanđelju iz XIII veka (u Nacionalnoj biblioteci Ukrajine u Kijevu, D[uchoвна] A[kademija] II 555) i u jevanđelju iz XIII/XIV veka (RNB, F.п.I.10) njegova pamet se nalazi pod datumom 13 marta, u Galickom jev. (iz 1144 g., mesecoslov XIII/XIV veka) – pod datumom 15 marta.. O.V. Loseva je ukazala na 27 rukopisa sa datumom 14 marta, nav. delo, 290-292.

U kalendaru Mstislavljevog jevan|elja iz Bogojavljenke crkve u Novgorodu (kraj XI-po~. XII veka; sada u Moskvi, GIM, Sin.1203), slava sv. Benedikta iz Nursije odre|ena je dvaput - 14 i 21. marta. Ovo uno{enje pored vizantijskog i latinskog datuma verovatno predstavlja trag o aktivnosti benediktinaca u Novgorodu Velikom, koji su tamo delovali za vladavine kneza Mstislava Vladimirovi~a (od 1088. do 1117. godine)³². Kne`evina Mstislava Velikog, ina~e unuka anglosaksonskog kralja Harolda II, postojala je i ba{te 1097. godine, odnosno godine nasilnog prekida aktivnosti crkvenoslovenskih benediktinaca u Sazavi, koji su tamo delovali od 1032. - 1033. godine.

Ve} tokom prvog progona (1061. godine) postalo je jasno da su pribeli{ta slovenskih benediktinskih monaha mogli biti prvenstveno gr~ko-slovenski manastiri u Ma|arskoj: dinasti~ke veze Rjurikovi~a i Arpadovaca bile su vrlo jake jo{ od vremena Vladimira I Svetitelja, a slovenski obred i jezik u`ivali za{titu i pomo} kralja Andreje I (1046.-1060.), zeta Jaroslava Mudrog (mnogi ruski monasi su bili do{li u Ma|arsku sa Anastazijom, Jaroslavljevom k}erkom).

Aktivnosti u benediktinskoj oazi u Novgorodu, koje su o~igledno bile vezane za crkvu Blagove{tenja *na Gorodi{~i*, koja je bila izgra|ena u periodu od 1099. do 1103. godine, bile su plodne. Osim toga, u crkvi sv. Spasa, koja je bila izgra|ena 1198/1199., postoji, mo`da ~ak i jedina u celom pravoslavnom svetu, zidna slika sv. Benedikta³³. Iako je aktivnost slovenskih benediktinaca prestala pre dolaska Mstislavovog unuka Jaroslava Vladimirovi~a u Novgorod, njihova tradicija je prona{la naslednike, makar u maj~inom okru`enju, ma|arske *banovne*, k}erke bana Belu{e. ^itav niz ~injenica govori o vezi Mstislava i Jaroslava sa zapadnom tradicijom, i to upu}uje na kontakt sa gr~ko-slovenskim i slovensko-benediktinskim manastirima sa jedne strane, i sa druge, vrlo verovatno, na kontakt sa italo-gr~kom sredinom preko sv. Antonija Rimljanina³⁴.

Kao i u *Mstislavljevom jevan|elju*, pamet sv. Benedikta je 21. marta i u *Ohridskom apostolu* sa kraja XII veka, ali samo pod tim datumom³⁵. U kalendaru tog zanimljivog spomenika otkrivamo najmanje 15 (a mo`da i 27) *latinstvuju{~ih* spomena, i to u formi koja pokazuje da su oni rezultat

³²М.Ф. Мурьянов, *К культурным взаимосвязям Руси и Запада в XII веке*, "Ricerche Slavistiche" 13/1966, 34. Vredna ra`nje je i ~injenica da je datum 21. mart nazna~en u *Menologijonu imperatora Vasilija II* (Biblioteca Vaticana, Gr.1613), upog. Арх. Сергей, *Полный месяцеслов Востока*, т.2: *Святой Восток*, Владимир 1901, 73; I. Martynov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus editus anno millenario sanctorum Cyrilli et Methodii slavicae gentis Apostolorum*, Bruxellis 1863, p. 89, 94-95. Osim jedini~nog duplog uno{enja pameti u Mstislavovom jev. u slavistici su poznata jo{ samo dva rukopisa sa datumom 21. marta: Ohridski apostol i Draganov minej, v. Лосева, nav. delo, s. 67, 73.

³³ Мурьянов, nav. delo, 33-34 i sl. 4.

³⁴ Bogoslu`bena pamet sv. Antonija Rimljanina slavi se 3. avgusta. Podse}amo da je Antonije u mladosti `iveo 20 godina u pustinji. Tokom vladavine kneza Mstislava Vladimirovi~a, plivaju}i na kamenu, svetitelj je do{ao u Novgorod. Godine 1117. osnovao je manastir Ro|enja Bogorodice i umro je posle 20 godina. Njegove mo{ti bile su prona|ene netaknute 1597. godine, upog. Булгаков, *Настольная книга...*, 269; v. jo{ O.B. Лосева, nav. delo, 66-67.

³⁵Izd. С.М. Кульбакин, *Охридская рукопись Апостола конца XII века*, (= Български старини 3) Sofia 1907, 127; v. И.И. Срезневский, *Охридская книга апостольских чтений*, u: *Древние славянские памятники юсоваго письма*, Сборник ОРЯС ИАН 3/1868, 75-100. Rukopis se nalazi u moskovskoj RGB (ranije GBL), u kolekciji Grigorovi~a 13 (M. 1695).

mnogokratnog prepisivanja, {to svrstava njihovo pojavljivanje u najraniju epohu.³⁶ Isto se mo`e re}i i za slabije prou~en u tom pogledu Draganov minej.³⁷ Osim severne grupe (Moravska, Panonija, ^e{ka, Slova~ka, Poljska s jedne strane, a s druge ruske zemlje - Kijev, Novgorod-Pskov, Volinj-Hali~), izme|u Istoka i Zapada postoji jo{ jedna izuzetno aktivna sfera knji`evnih i liturgijskih kontakata, a nju ~ine Makedonija, Dalmacija, Bosna, Zahumlje i ostrva.

Zanimljivo je da tamo gde se doti~u tradicije Istoka i Zapada, nailazimo uvek na trag prisustva benediktinaca i kulta njihovog u~itelja i nebeskog za{titnika. Srodnost tih dvaju elemenata - rimskog i vizantijskog - vidljiva je ~ak i u grafofonetskoj formi imena Svetitelja. Najve}i broj rukopisa o~uvao je vizantijsku formu, sa inicijalom V (Venedikt), ali dosta ruskih, bugarskih i srpskih spomenika³⁸ imaju originalno latinsko B (Benedikt), koje govori o direktnom kontaktu sa benediktincima u istoj sredini u kojoj su radili pisac, protograf ili prepisiva~, ili govori o kontaktu preko Hrvatske ili Boemije³⁹.

Pitanje kulta sv. Benedikta i cele grupe *zapadnih* svetaca i *latinstvuju}ih* pameti u crkvenim kalendarima u ovom tekstu je samo dotaknuto. Cilj ovog teksta je pokazati klju~nu ulogu kulta sv. Benedikta i aktivnost monaha benediktinskog reda u svim slovenskim zemljama Zapada i Istoka. To, naravno, ne isklju~uje, druge puteve i centre isto~no-zapadne saradnje (na pr. Sinaj i Italija) koji su uticali i na staru slovensku hri{ }ansku kulturu.

³⁶ Лосева, nav. delo, 69-72. Ipak se mora imati u vidu jaka antivizantijska tendencija u Samuilovom carstvu.

³⁷ Osnovni deo u Zografskom svetogorskom manastiru I d. 8; fragmenti u Moskvi RGB, Grigorovi~ 42 (M.1725) i S. Peterburgu RNB (ranije GPB), Uspenskiy Q.п.I.40; И. И. Срезневский, *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. № LXVIII: Трефологий Зографского монастыря XIII века*, „Записки Императорской Академии наук“, 1876, т. 28, кн. 1, прил. 1, с. 408-425; Лосева, nav. delo.

³⁸ Na pr. natpis na fresci u crkvi Spasa-Neredica (Беньдикос), jevan|elje iz Trnova (XIII v.), nomokanon (krm~aja) iz Rjazanja (1282.), ruski prolog iz 1400., gorepomenuto srpsko *@itije* i drugi.

³⁹ Uporedi : B.L. Dabi}, *Gr~ki elementi u srpskohrvatskom knji`evnom jeziku*, « Knji`evni jezik » 8/1979, 1, 27-28 ; X. Миклас, М. Шнитер, *Имена и дату... govore jo{ o Urbanu, Silbanu, Bonifaciju i Berilu*, s. 29-30.